

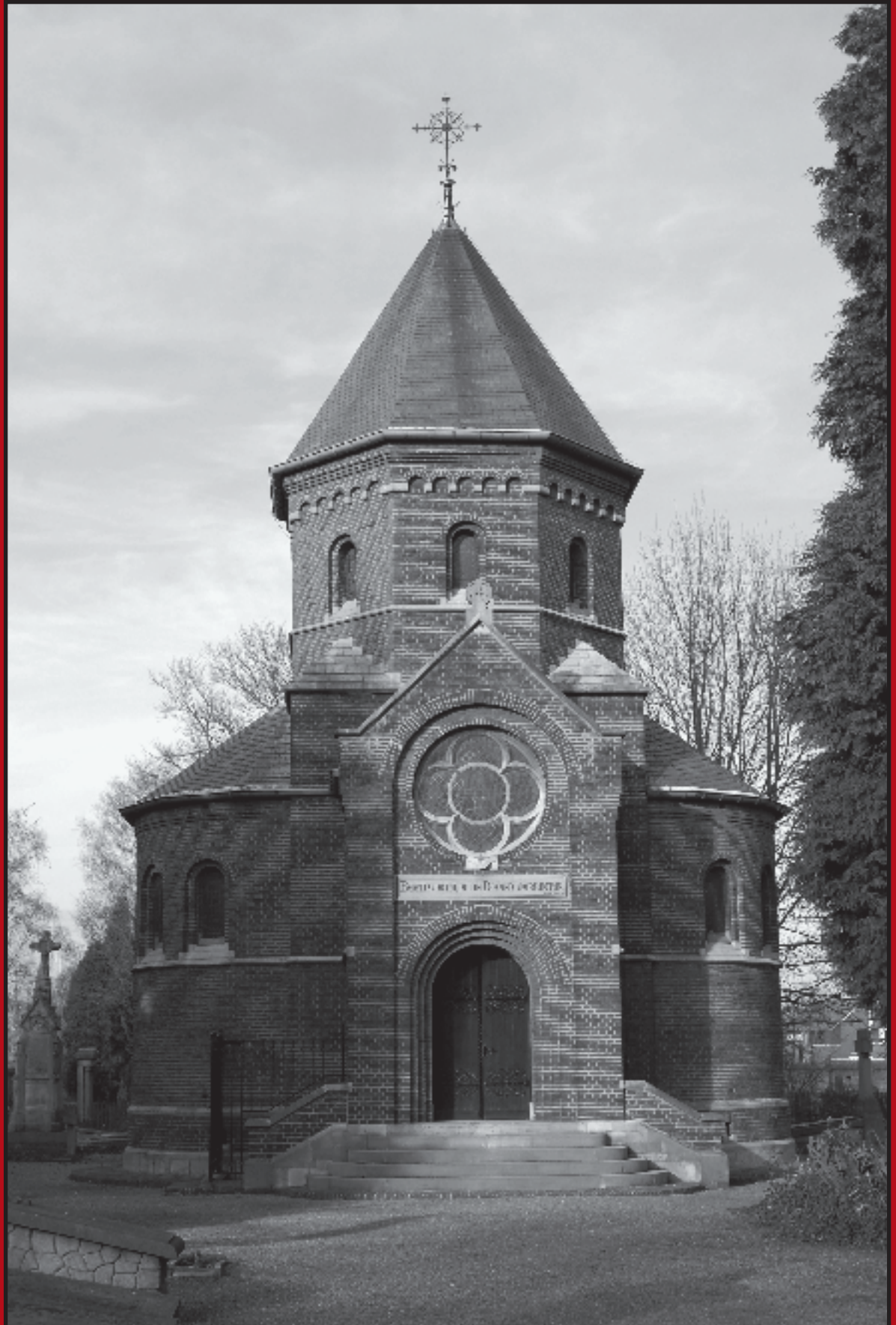

TEREBINTH

**Wandelroute
over Rustoord**

**Religieus erfgoed
op begraafplaatsen**

**Fotowedstrijd:
religieus funerair
erfgoed**

Junii 2008

Graven op internet: Nieuwsbrieven

'Een nieuwsbrief is een regelmatige publicatie, over het algemeen rond een hoofdthema, waar al dan niet gratis op geabonneerd kan worden. Veel websites en bedrijven hebben tegenwoordig ook online nieuwsbrieven. Deze nieuwsbrieven informeren de lezers over updates van de site en/of leveren informatie die eraan verbonden is', aldus Wikipedia. In de laatste Terebinth Nieuwsbrief stond een overzicht van nieuwsbrieven op het gebied van funeraire cultuur. *Stichting Dodenakkers.nl* geeft maandelijks een digitale nieuwsbrief uit. Elke maand verhaalt een gast over een bijzondere begraafplaats en verschijnen diverse rubrieken over funeraire begrippen en grafsymboliek. *Atelier Terre aarde* doet eens per twee maanden een nieuwsbrief uitgaan. De verwijzing naar de nieuwsbrief staat enigszins verstopt op de homepage. In de sober vormgegeven mail worden updates van de website aangekondigd. In maart verscheen Nieuwsbrief 40 van *Grafzerkje*. De goed gevulde nieuwsbrief bevat verslagen van rondleidingen en diverse artikelen op het gebied van geschiedenis, actualiteit, trends en tradities. De nieuwsbrief verschijnt vijf à zes keer per jaar. In februari 2001 maakte *De Aanzegger*, de papieren nieuwsbrief van het Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover een nieuwe start in een digitale versie. Vijf à zes keer per jaar brengt het museum zijn bezoekers op de hoogte van de laatste ontwikkelingen. Helaas zijn de oude nummers niet via de site te raadplegen. *Rustoord*, de begraafplaats van de voormalige Rekkense Inrichtingen, zendt vier à vijf keer per jaar een nieuwsbrief rond. *Zorgvlied* verstuurt twee- tot viermaal per jaar een fraai vormgegeven bulletin naar de grafabonnees. De nieuwsbrief van het Oude Kerkhof in Roermond is niet meer dan een pagina op de website met een aankondiging van de rondleidingen op het kerkhof. Je vraagt je af waarom niet meer beheerders van begraafplaatsen en kerkhoven nieuwsbrieven rondzenden naar familieleden, rechthebbenden of geïnteresseerden. Geen tijd, geen belangstelling of misschien zien zij de waarde van het medium niet? Ik ben benieuwd naar de reacties die geplaatst zullen worden op de website onder Nieuwsbrief.

Bartho Hendriksen
 terebinth@planet.nl

Links

Grafzerkje www.grafzerkje.be

Atelier Terre aarde www.atelier-terrearde.nl

Museum Tot Zover www.totzover.nl

Dodenakkers www.dodenakkers.nl

Rustoord www.de-erve.nl/Rustoord.htm

Oud Kerkhof Roermond www.historieroermond.nl/kaart/oudkerkhof/oudekerkhof.htm

FUNERAIRE VARIA

Een kijkje in de funeraire keuken

Zoals in het maartnummer van *Terebinth* stond te lezen, buigt een commissie zich over het samenstellen van een funeraire canon. Het gezelschap bestaat uit Marie-Louise Meuris, directeur van De Nieuwe Ooster, Ada Wille, landschaps- en begraafplaatsarchitecte, René ten Dam, eindredacteur Stichting Dodenakkers.nl, Leon Bok, eveneens eindredacteur Stichting Dodenakkers.nl en algemeen adviseur van De Terebinth en ondergetekende. Op 1 maart is de commissie minus Marie-Louise Meuris die verhinderd was, in Amsterdam bij elkaar gekomen om over het samenstellen van een funeraire canon te praten. Er is gesproken over de criteria waaraan de canon moet voldoen. Ook is een begin gemaakt met het opstellen van een schema waarin de verschillende onderwerpen een plaats krijgen. Op basis van dit overzicht worden uiteindelijk de onderwerpen gekozen met de vensters en de beeldbepalende iconen.

In het najaar hoopt de commissie met concrete resultaten naar buiten te kunnen treden. Dat zal gebeuren via de websites van Stichting Dodenakkers.nl en De Terebinth en natuurlijk via *Terebinth* en de digitale *Nieuwsbrief*.

Dan is het aan de lezers om te reageren. Zeker in het digitale tijdperk is het samenstellen van een funeraire canon immers tweerichtingsverkeer.

Wim Cappers

Een gedenkteken voor gesneuvelden op het militaire ereveld Grebbeberg bij Rhenen

Inhoud

Op 'd'n 'Aje Kirkhoaf' te Roermond staat de Bisschoppelijke Grafkapel. De kapel is in 1887 door architect Pierre Cuypers ontworpen. Zijn grafkelder ligt achter de kapel

GRAVEN OP INTERNET/FUNERAIRE VARIA	18
MENS & PLEK	19
FUNERAIRE WANDELINGEN, DEEL 1	20
Al ruim twee eeuwen ligt begraafplaats Rustoord aan de Weespertrekvaart in Diemen. Nog voor het verbod op begraven in kerken van kracht werd, opende doodgraver Aman in 1791 deze dodenakker. De plaatselijke overheden hebben echter nooit warme gevoelens voor Rustoord gekoesterd. Eerste deel in een serie funeraire wandelingen.	
BOEKBESPREKINGEN	22
RELIGIEUS CULTUREEL ERFGOED	24
Tot de oudste funerair-religieuze gebouwen in Zuid-Nederland behoren metaheerhuizen. Ze staan op joodse begraafplaatsen en dienen voor de rituele wassing van de overledene. Het is verheugend dat in dit jaar van het religieus erfgoed de blik ook is gericht op begraafplaatsen. Een beknopte verkenning van begraafplaatskapellen, grafkapellen en metaheerhuizen in Zuid-Nederland.	
EXCURSIE	26
VERENIGINGSNIEUWS, ALGEMENE LEDENVERGADERING	27
GAST AAN HET WOORD / COLOFON	32
Piet van den Akker	

Mens & Plek 5

Naam Teun Oosterbroek

Leeftijd 69 jaar

Functie algemeen bestuurslid (ad interim) van De Terebinth en samen met echtgenote Else regiocoördinator van Salland IJsselzoom en de Achterhoek.

Teun Oosterbroek

Aan de IJssel, midden in het dorp Olst, ligt een oude begraafplaats waar Teun en Else zich met veel aandacht voor hebben ingezet. Op de begraafplaats staan unieke, karakteristiek gesnoeide beuken. De begraafplaats is geïnventariseerd, veel oude grafmonumenten zijn opgeknapt en voor zover mogelijk de nabestaanden opgespoord. Verschillende vaste planten, waaronder tuingeraniums, sieren de zanderige gedeeltes tussen de graven. In juni 2006 heeft het echtpaar Oosterbroek hier voor De Terebinth een excursie georganiseerd.

Landelijk gelegen, een eindje buiten Wijhe, ligt de begraafplaats waar Teun en zijn vrouw Else, al jaren geleden, een aantal familiegraven hebben gekocht. De grafrechten zijn voor onbepaalde tijd. Toen de moeder van Else overleed, was er de mogelijkheid om de aangrenzende graven vast te leggen voor de verre toekomst. Elses' vader is bij haar moeder begraven. Ook een zoon van Teun en Else, die onlangs overleed, is hier begraven. Kleine viooltjes en andere bloemen bedekken zijn pas gedolven graf.

Al wandelend over de eenvoudig ingerichte begraafplaats vertelt Teun over zijn familieleden en andere bekenden die er begraven liggen. Met zijn Terebinth-ogen adviseert hij de gemeente over verschillende grafmonumenten, zoals

over een deel met algemene graven dicht bij zijn familiegraven. Er groeit een berk met drie stammen en enkele coniferen, op een enkel grafmonument staat nog een betonnen of houten grafpaal. Het is het enige gedeelte waar schraal mos de graven bedekt. Tussen de andere graven ligt alleen zand en is het letterlijk een akker voor de doden. Het algemene gedeelte geeft een mooi beeld van de funeraire cultuur in de jaren dertig van de vorige eeuw.

Verderop is een uitbreiding volop in ontwikkeling die naar hedendaagse ideeën wordt vormgegeven. De graven worden niet meer in rechte rijen gelegd maar in cirkels rond om een toekomstig pleintje, waar al drie grote zuilbeuken staan.

Deze begraafplaats is een plek die voor Teun en Else niet alleen cultuurhistorisch interessant is, maar vooral ook grote persoonlijke betekenis heeft.

Bert Pierik

RUSTOORD IN DIEMEN

Een eeuwenoude maar verweesde begraafplaats

Het is zo'n begraafplaats waar je zomaar voorbij rijdt of fietst. De bedrijvigheid om Rustoord in Diemen vraagt meer aandacht dan de doden die hier soms eeuwen geleden aan de aarde toevertrouwd zijn. Een drukke weg, spoorlijnen, een verhuisbedrijf pal naast het terrein (!), alleen de Weespertrekvaart, parallel aan de weg, stroomt rustig voort. Wie zich even in Rustoord verdiept, krijgt zowat medelijden met deze dodenakker die haar tijd vooruit was en misschien wel daarom nooit door magistraten en lokale overheden werd omarmd en beschermd. Een wandeling over een verweesde begraafplaats.

De laan met kastanjes naar de aula

Oude graven als een zerkenvloer, achterin het monument van de familie Suasso-De Bruijn

Het is niet vaak meer dat het prachtige smeedijzeren hek aan de Weesperstraat voor een begrafenis open zwaait: zo'n 35 keer per jaar. Vooral onder moslims uit het nabij gelegen Amsterdam-Zuidoost is Rustoord populair. Vele anderen geven onder meer de voorkeur aan De Nieuwe Ooster. Helemaal rechts van de ingang staat de voormalige beheerderswoning uit 1948, een voorbeeld van een gebouw uit de Delftse School. Het huis is door de vorige eigenaar verkocht en hoort niet meer bij Rustoord. Om de paar maanden wordt de groenvoorziening bijgehouden. De Stichting Crematoria en Begraafplaatsen in Best heeft het groenbeheer uitbesteed. Afhankelijk van het tijdstip van je bezoek, is er net gesnoeid of ziet alles er overwoekerd uit.

Kerkvloer

Al buiten het toegangshek valt meteen het door paardenkastanjes omzoomde pad naar de aula op, je wordt als het ware meteen naar het gebouw toe getrokken. Aan weerszijden van dit pad is het oudste deel van de begraafplaats, met zerken die doen denken aan een kerkvloer. Na het Franse verbod op begraven in de kerk in 1811 borduurde men op begraafplaatsen op deze wijze van begraven voort. Begraven in kerken stond al jaren ter discussie, het was onhygiënisch maar leverde de kerkvoogden wel geld op. Doodgraver George Henri Aman kocht met vooruitziende blik een stuk grond aan het 'Weesper zandpad te Diemerbrug' en opende in 1791 hier een dodenakker. Het zand, nodig voor de ophoging, was over de 'Keulse Vaart' (de verbinding via de Vecht en Lek naar Duitsland) aangevoerd.

We gaan niet naar de aula maar slaan linksaf. Helaas ontbreken meestal de aanduidingen van de grafvakken en -monumenten. Veel eeuwenoude grafmonumenten zijn inmiddels geruimd, op dit deel zijn nog wel te zien de opmerkelijke zuil bij het hek van de joodse familie Lopez Suasso-de Bruijn, het grafmonument met medailon van N. J. B. Kappeijne van de Coppello (rector van het gymnasium te Amsterdam en buitengewoon hoogleeraar klassieke talen aan de Gemeentelijke Universiteit, overleden in 1882), en Gerard Vrolik (gestorven in 1859) en zijn zoon Willem (die overleed in 1863). De Vroliks waren beiden hoogleeraar en bewaarden anatomische preparaten; nu vormt deze collectie het Vrolikmuseum in het AMC).

Doorlopend naar de linker achterkant passeren we het 'broederschapsgraf' van de Hells Angels, met een gezels-

Het broederschapsgraf van de Hells Angels

Het monument van Kappelijne van de Coppello

lig plastic tuinbankje, bloemen en een Mariabeeldje. Verderop aan de rechterhand staat een aantal joodse graven. Van oudsher is Rustoord een gemengde begraafplaats, al vanaf het begin van de 19de eeuw werden hier katholieken begraven. In deze periode kochten veel Amsterdamse notabelen een (familie-)graf op Rustoord en kende de begraafplaats een periode van relatieve bloei. Toch kreeg de dodenakker nooit steun van de stad Amsterdam, eerder werkte men de begraafplaats tegen: die was te ver en te duur, zo luidde het. Pogingen van de beheerders om de gemeente Amsterdam of Diemen de begraafplaats over te laten nemen, strandden diverse malen, tot op de dag van vandaag.

In het midden van Rustoord ligt de kleine maar elegante aula uit 1935, gebouwd in Amsterdamse schoolstijl, met groene torenspits. Het gebouw heeft dringend behoefte aan een opknappbeurt. Een aanvraag tot de status van gemeentelijk monument moet zeker kans van slagen hebben. De gemeente Diemen inventariseert momenteel gebouwen die hiervoor in aanmerking komen.

Crematorium

Een groot deel van de achterkant van de begraafplaats is in gebruik als islamistisch grafveld. Het zijn vaak eenvoudige graven, heuveltjes zonder steen of monument, wel bedekt met bloemen en soms voorzien van sierlijk vormgegeven stèles met spreuken uit de koran. Het einde van de begraafplaats wordt begrensd door een sloot. Meteen aan de andere kant ligt een woonwijk. Bewoners maakten bezwaar tegen de plannen voor een crematorium op Rustoord. Met deze voorziening had de huidige beheerder de begraafplaats rendabel willen maken. Het protest had succes: de gemeente Diemen laat alleen de mogelijkheid open dat op een andere locatie ruimte voor een crematorium gevonden wordt. De tendens naar cremeren in plaats van begraven is in Amsterdam en omgeving nog sterker voelbaar dan elders. Naar verluidt heeft de eigenaar – die de begraafplaats in 2000 voor een symbolisch bedrag kocht - Rustoord aangeboden aan De Nieuwe Ooster die er geen belangstelling voor zou hebben.

Als we teruglopen in de richting van de aula, zien we aan

de linkerhand een deel met dierengraven. Eerst twijfel je nog of het soms om kinderen gaat, gezien de leeftijd, maar namen als Pammie maken een eind aan deze onzekerheid. Opmerkelijk dat op een gewone begraafplaats ook dieren hun laatste rustplaats gevonden hebben. Het stuk van hier tot de aula is misschien wel het mooiste deel van Rustoord, met graven tussen de grasveldjes, bomen, struiken, een (heel) bankje en veel bloemen. De linkerrand van de begraafplaats, onder de strakke loods van het verhuisbedrijf, doet meer denken aan de meest verwaarloosde delen van Père Lachaise. Het verroeste deel van een hekwerk om een scheefgezakt graf probeert dapper weerstand te bieden aan weersinvloeden en het verstrijken van de tijd. We lopen langs de achtertuin van de beheerderswoning, waar allerlei zuilen verzameld staan, naar de uitgang. Hier staat op een grasveldje een eenvoudige herdenkingssteen voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

Als we de poort achter ons dicht doen, denken we aan de belofte die de Gert Jan Swinkels van de beherende stichting aan de Belangenvereniging van de Begraafplaats Rustoord (ruim 300 leden) heeft gedaan: het hek gaat voorlopig niet op slot. Een meer permanente oplossing voor dit eeuwenoude maar verweesde funeraire erfgoed, zou echter heel welkom zijn.

Rustoord is opgenomen in de fietsroute *Dwars door Diemen* met diverse cultuurhistorische bezienswaardigheden. Te bestellen via telefoon 020 - 31 44 772, h.caro@diemen.nl of de plaatselijke boekhandel.

Belangenvereniging Rustoord, de heer B.J. Wink, telefoon 0294-415120

Liesbeth Vermeulen

De aula uit 1935

Kerkelijke uitvaartrituelen: nieuwe vormen, wereldlijke muziek

In de afgelopen halve eeuw is zowel bij de kerkelijke als de niet-kerkelijke uitvaart veel veranderd. Het boek *Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen* concentreert zich op de kerkelijke uitvaartrituelen, hoe die er onder invloed van maatschappelijke trends soms totaal anders uit zien dan ouderen onder ons gewend waren. Lichte muziek, zelfs popmuziek komen we in de kerkdienst tegen en het verbaast niet als daardoor spanningen met kerkelijke tradities ontstaan. Onder redactie van Louis van Tongeren, universitair docent rituele en liturgische studies van de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Tilburg, wordt in elf hoofdstukken ingegaan op ontwikkelingen op gebieden als 'wereldlijke' muziek in de uitvaartliturgie tot de pastorale betekenis van de uitvaart in een gesecculariseerde samenleving. Aanleiding tot dit boek waren twee symposia in 2006 over verschuivingen in uitvaartrituelen en over de opkomst van nieuwe vormen van ritualiteit. Beide symposia trokken ook de belangstelling van voorgangers, uitvaartverzorgers en ritueelbegeleiders, en vooral voor hen bevat dit boek waardevolle informatie.

Een van de auteurs, Rouwhorst, beschrijft de ontstaansgeschiedenis van de christelijke uitvaartrituelen en toont hoe dynamisch de ontwikkelingen binnen de christelijke kerken altijd zijn geweest. Maar zoals hij naar ons inzicht terecht opmerkt, zijn er ook bepaalde constanten in uitvaarten. 'Nabestaanden rouwen, hebben verdriet, nemen afscheid van de overledenen, en wanneer ze dat niet doen, bestaat het gevaar dat de beelden van de overledenen inderdaad blijven 'rondspoken' en hun leven verstoren of verlammen. Nabestaanden hebben veelal ook voorstellingen van of ideeën over een leven na de dood die al dan niet met christelijke opvattingen te rijmen zijn.' Lukken pleitte al eerder in zijn *Rituelen in overvloed* uit 1999 voor goede seculiere en algemeen religieuze rituelen en hij zag daarbij een taak voor de kerk weggelegd. De vraag is hoe? In een goed leesbaar hoofdstuk over het hedendaagse rituelenlandschap houdt Lukken een pleidooi voor een kerk die zich openstelt voor hedendaagse ontwikkelingen in de maatschappij. Ook *Rent a Priest* en www.pastoralediensten.nl krijgen van hem een plaats in kerkelijke uitvaartdiensten. Lukken's vurige pleidooi komt neer op een kritisch-creatief omgaan van de kerk met spontane, 'wilde' rituelen.

De kanteling van volkskerk naar keuzekerk heeft ook gevolgen voor de muzikale vormgeving van de uitvaartdienst. Hoondert & Ruessink beschrijven de ontwikkeling van het funeraire liedgoed en de opmars van cantorijen. Dit zijn kleine veranderingen als je die vergelijkt met de veranderingen van de muziekcultuur in onze huidige 'belevingsmaatschappij'. *Easy listening* is altijd en overal aanwezig, het onderscheid tussen hoge en lage muziek is verdwenen en het luisteren is geïndividualiseerd.

De sound van de uitvaartdienst, zoals Klomp haar hoofdstuk noemt, is buitengewoon boeiend. Aan de hand van twee voorbeelden beargumenteert zij – in onze woorden – dat alle muziek kan en mag in de uitvaartdienst mits het maar een weloverwogen keuze is. De voorgangers die te maken krijgen met deze weloverwogen besluitvorming binnen de familie biedt zij daartoe praktische handvatten.

Enkele hoofdstukken in *Vaarwel* zijn filosofisch van inslag, zoals die over de uitvaart als afscheidsdienst én erediens, de (pastorale) betekenis van de kerkelijke uitvaart en over vormen van dood en rouw. Van totaal andere orde is het hoofdstuk met foto's over de ontstaansgeschiedenis van de ultramoderne rouwkapel Heilige Maria der Engelen op de rooms-katholieke begraafplaats St. Laurentius (tot 1999 Crooswijk geheten) in Rotterdam.

De bundel sluit af met twee hoofdstukken geschreven door godsdienstpsychologen. In *De groeiende verscheidenheid aan rituelen* typeert Roukema-Koning het huidige tijdsbeeld als gefragmenteerd, wat de invulling van zingeving bemoeilijkt. Spiritualiteit blijkt soms flinterdun en nauwelijks te bekliven. Terecht waarschuwt zij bij de creatie van rituelen voor goedbedoelende leken en voor een overmaat aan keuzen. Haar vraag of de 'meerkeuzemaatschappij' ook moet gelden voor rituelen rond de dood beantwoordt zij ontkennend. In het slothoofdstuk *Uitvaartrituelen als teken van hoop* eist ook Jongsma-Tielemans professionaliteit van de ritueelbegeleider. Haar psychologische analyses van het geritualiseerde gedrag van de baby met zijn of haar knuffel (!) en van de uitvaart van prins Claus vond ik beide overtuigend. Alles bij elkaar: aanbevolen.

Jannes H. Mulder en Rita Hulsman

Louis van Tongeren (red.), *Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen* (Kampen: Uitgeverij Gooi en Sticht, 2007, ISBN 978-90-304-1110-9, 192 blz., € 19,50)

Het vroegere dorpskerkhof van Sloten en omgeving*

In Amsterdam ligt de oude protestantse begraafplaats 'Huis te Vraag'. Zuilen met 'Memento' en met 'Mori' afkomstig van de in 1772 afgebrande stadsschouwburg markeren de toegang. In 1962 werd de begraafplaats gesloten en in 2012 verlopen de laatste grafrechten. Als niemand actie onderneemt, dan verdwijnt een uniek stuk funerair erfgoed.

Twintig jaar geleden werd Leon van der Heijden aangesteld om een oogje in het zeil te houden. De voormalige aula mocht hij gebruiken als woonhuis en schildersatelier. Met zijn vrouw begon hij beetje voor beetje met de herstelwerkzaamheden van de verwaarloosde begraafplaats. Hij haalde dood hout weg, plantte nieuwe bomen, bollen, struiken en hagen, herstelde de paden en de graven. Zijn opzet was niet zozeer de restauratie van een oud kerkhof, maar veeleer de schepping van een nieuwe plek aan de Rijnsburgstraat waar wonen en werken, leven, doodgaan en begraven op organische manier samenvallen. Het fraai uitgegeven boek geeft op boeiende wijze weer hoe een stadspark, stilteplek en begrafenistuin tot stand zijn gekomen. Van der Heijden toont met tekst en foto's overtuigend aan dat dit funeraire eiland van rust in Amsterdam als cultureel erfgoed beschermd dient te worden. Zij die iemand een bijzonder en origineel cadeau willen schenken, raad ik aan dit boek te bestellen.

Jannes H. Mulder

* Huis ter Vraag was vroeger het dorpskerkhof van Sloten en omgeving en inderdaad liggen hier veel mensen begraven die uit de omringende dorpen afkomstig zijn, ook uit Osdorp.

Leon van der Heijden, *Huis te Vraag als wereld* (Wormerveer: Uitgeverij Noord-Holland, 2007, ISBN 978-90-78381-13-6, 336 blz., € 25,-)

Lees- en mediatips

De Feijter, H., *Funeraire Cultuur Amsterdam* (Rotterdam: De Terebinth, 2002, ISBN: 90-5911-073-0, 64 blz., € 5,-), zie ook de aanbieding elders in dit blad

Heemels, M.; Houben, C. en Hoef, M. van, ed. *'Den aje kirkhaof' De algemene begraafplaats 'Nabij Kapel in't Zand' te Roermond 1785-2006* (Roermond: Stichting Oude Kerkhof, 3e dr., 2008, ISBN 978-90-811279-1-2, 89 blz., € 15,50)

Hulsman, R. en Hulsman, M., *Het grote kerkhof bij de bosjes. Kroniek van de gemeentelijke begraafplaats Kerkhoflaan in Den Haag* (Rotterdam: Uitgeverij Ger Guijs, 2008, ISBN 978-90-6734-472-2, 136 blz., € 25,-)

Lee, I. van der, *Allerzielen alom. Kunst tot herdenken* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2008, ISBN 978-90-211-4203-6, 96 blz., € 15,-)

Metselaar, A. en Zwigelaar, M., ed. *Begraafplaatsen in de*

gemeente Hoogeveen (Hoogeveen: Historische Kring Hoogeveen, 2007, ISBN 978-90-74287-07-4, 212 blz., € 25,- bij J.J. Bel, telefoon: 0528-264254)

Moes, C.D.H., L.A. Springer. *Tuinarchitect dendroloog* (Rotterdam: HEF Publishers, 2002, ISBN 90-6906-035-3, 326 blz., € 19,95 bij Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover in Amsterdam)

Roever, M. de, en Bierenbroodspot, J., *De begraafplaatsen van Amsterdam* (Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 2004, ISBN 978-90-59370-14-2, 235 blz., € 7,50)

Wely, B. van en anderen, 1832-2007. *Stenen tot leven gebracht* (Gouda: Historische Vereniging Die Goude, 2008, ISBN 978-90-9022773-3, 134 blz., te koop voor € 20,00 bij de Goudse boekhandels, het wijkteam Korte Akkeren en de historische vereniging Die Goude)

Eenvoud en grandeur

Religieus erfgoed op begraafplaatsen

Het is verheugend dat in dit jaar van het religieus erfgoed de blik ook is gericht op begraafplaatsen. Luidt de noodklok voor gebouwen die zowel tot het funeraire als het religieuze erfgoed behoren? Een beknopte verkenning van begraafplaatskapellen, grafkapellen en metaheerhuizen in Zuid-Nederland.

Neogotische begraafplaatskapel, Heesch

overvol was. Pastoor J.W. Demal liet de bestaande kapel vergroten en in het gebouw een Calvariebeeld plaatsen. Voorafgaand aan begrafenisplechtigheden bad men bij dit kruisbeeld.

In Sevenum staat een begraafplaatskapel uit 1846, oorspronkelijk een missiekapel. Ruim dertig jaar later werd de kapel van de achterkant van het priesterkoor verplaatst naar de huidige locatie en voorzien van een grafkelder voor geestelijken. De neogotische kapel annex lijkenhuis in Heesch met de kruisvormige geornamenteerde gevels dateert uit 1872. Van de bisschopskapellen was 's-Hertogenbosch de eerste (1882), gevolgd door Maastricht (1885) en Roermond (1887). Het bestuur van de parochie H. Servatius te Maastricht diende in 1885 een aanvraag in voor de bouw van een kapel op de gemeentelijke begraafplaats aan de Tongerseweg. Als reden gaf het bestuur op dat 'de biddende scharen die zoo talrijk het Kerkhof bezoeken' daar nog steeds één zaak missen: 'eene aanzienlijke Kapel, die te midden der graven, als het schoonste sieraad van den godsakker moet prijken; eene Kapel, waar de bezoekers, na gebeden te hebben bij het stoffelijk overblijfsel hunner dierbaren, zich kunnen vergaderen voor het beeld van den gekruisden Heiland, om, alvorens heen te gaan, nog een vurig gebed ten hemel te sturen.' Dankzij onder meer inzamelingen onder de parochianen, verkoop van graven onder de kapel en een buitengewoon royale bijdrage van de rijke fabrikant André Claerenboets kon het ontwerp van Joh. Kayser gerealiseerd worden.

Tot de oudste funerair-religieuze gebouwen in Zuid-Nederland behoren metaheerhuizen. Ze staan op joodse begraafplaatsen en dienen voor de rituele wassing van de overledene. Oosterhout kan bogen op het oudste exemplaar (1844), gevolgd door Vught (1855). Soms stond er al eerder een houten reinigingshuis, dat later werd vervangen door een bouwwerk van steen. Het fraaie Jugendstil metaheerhuis op de Hoogduitse begraafplaats te Middelburg uit 1900 verving een houten exemplaar uit 1856. Mooi gedetailleerd zijn de huizen in Tilburg en Vlissingen. De metaheerhuizen worden tegenwoordig goed onderhouden, zodat hun voortbestaan gewaarborgd lijkt.

Bedehuis op de begraafplaats

De oudste begraafplaatskapellen die Zuid-Nederland nu kent, dateren uit de eerste helft van de 19de eeuw. Er moet al een kapelletje hebben gestaan op de kleine rooms-katholieke begraafplaats, de voorloper van de huidige dodenakker op de Cauberg te Valkenburg aan de Geul. Het gebouw kreeg zijn huidige vorm ten tijde van de uitbreiding van deze begraafplaats in 1836, noodzakelijk geworden omdat het kerkhof rondom de Nicolaaskerk

Neoromaanse begraafplaatskapel, Oudenbosch

Multifunctionele kapellen

De meeste begraafplaatskapellen uit de 19de en begin 20ste eeuw zijn gebouwd in neogotische stijl. Zowel in Oudenschoten als in Kaatsheuvel staan kapellen in neoromaanse stijl, hoewel ze qua opzet en uitvoering verschillen.

In Kaatsheuvel nam pastoor A.J.M. Sweens in het eerste decennium van de 20ste eeuw het initiatief om een bidkapel annex grafkapel te bouwen. Met grafstenen afgedekte nissen aan de zijkant geven aan, dat de meeste pastoors van Berndijk onder de verhoogde vloer zijn begraven. Recent zijn in de binnenruimte lage urnenmuren langs de zijwanden aangebracht, waardoor een derde functie is toegevoegd.

Een direct gevaar voor de teloorgang van begraafplaatskapellen is er niet. Er bestaat nog steeds, of weer, behoefte aan een kapel op begraafplaatsen. De nieuwe kapel Heilige Maria der Engelen op de rooms-katholieke begraafplaats te Rotterdam dateert uit 2001. En in het Limburgse Pey verbouwden vrijwilligers drie jaar geleden het schuurtje op de begraafplaats van de parochie O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen tot Mariakapel.

Neogotische grafkapel, Mheer

Behoud van grafkapellen

Minder zekerheid bestaat over het lot van grafkapellen op kloostercomplexen. Als de laatste zusters of broeders van een congregatie vertrekken, nemen ze hun overledenen mee. Zo staat de grafkapel van het voormalige redemptoristinnenklooster te Sambeek leeg sinds het vertrek van de zusters in 1993. Hetzelfde zal gebeuren met de grafkapel van mètère Marie Joseph van Jesus, als de zusters van het kloostercomplex Mariadal te Roosendaal binnenkort naar elders vertrekken. Afbraak lijkt hier onafwendbaar. Maar de grafkapel van Sambeek uit 1894 staat nog overeind, dankzij een stichting die zich onder meer ten doel stelt het uiterlijk aanzien van het kloostercomplex te handhaven. Ook het voortbestaan van grafkapellen op rooms-katholieke begraafplaatsen is ongewis, vooral als er geen nabestaanden meer zijn die voor de instandhouding zorgen. Dat is wel het geval bij de grafkapel uit 1864 op het kerkhof van de H. Lambertuskerk te Mheer. Deze is eigendom is van de familie De Loë-Imstenraedt, sinds de 17de eeuw eigenaar en bewoner van het achter de kerk gelegen

Jugendstil metaheerhuis, Middelburg

kasteel Mheer.

De nabestaanden van de familie Habets-Willems hebben een stichting opgericht, die zo'n vijf jaar geleden opdracht gaf tot restauratie van de door P.J.H. Cuypers ontworpen grafkapel te Valkenburg aan de Geul. Zo kan het dus ook. De kapellen van Prinzen-Raymakers (1883) te Helmond en van Bastiaanse-Fontein (1894) te Bergen op Zoom zijn aan een opknappbeurt toe. Als niemand zich wil inzetten voor behoud, wat dan? Hergebruik? Dat het mogelijk is, bewijst de grafkapel van De Loë van Terworm te Heerlen uit 1848, die tegenwoordig als gedachtenis- en bidkapel fungeert. Een passende herbestemming, gezien het feit dat dergelijke grafkapellen niet alleen dienden als gedenkteken voor de overledene(n), maar ook als plaats voor gebed en meditatie.

Rita Hulsman

Veel meer over funeraire bouwkunst is te lezen in *Bouwen op de Grens*. Deel Zuid. Gids voor de funeraire architectuur in Nederland. Verwacht in juni 2008.

Neoclassicistische grafkapel, Vaals

Sportieve uitstap naar Ameland

Datum zaterdag 6 september
Plaats waddeneiland Ameland
Kosten 25 euro p.p. inclusief de bootreis (retour) en fietshuur. Graag 10 euro overmaken voor 1 september op rekeningnummer 377350850 t.n.v. W. Vlaanderen te Zwolle. Het resterende bedrag, 15 euro, te betalen op de boot op 6 september

Programma

Voor 09.30 uur verzamelen aan de kade (veerdam) van Holwerd. De boot vertrekt om 09.30 uur (parkeren kan ter plekke tegen betaling). Koffie en thee aan boord

Ongeveer 10.30 uur aankomst en afhalen fietsen. Vanaf de boot fietsen we langs de dijk naar Ballum (ongeveer 6 km). Bezoek aan het Ballumer kerkhof met grafhuisje waarin zich de graven van de familie Cammingha bevinden, de vroegere eigenaren van het eiland. We fietsen door de polder naar Hollum (ongeveer 5 km) en lunchen in Hotel de Zwaan (lunch zelf te bekostigen)

Na de lunch bezoek aan het kerkhof bij de Nederlandse Hervormde kerk. Met name op dit kerkhof zijn er veel grafstenen met afbeeldingen te zien. Deze oude gewoonte heeft ook in de moderne tijd navolging gevonden. Hierna bezoek aan de kerk zelf, met een toelichting over de rituelen rond de dood op Ameland.

We fietsen naar het 'paardengraf' op de westpunt van het eiland en daarna over het fietspad door de duinen naar Nes (ongeveer 12 km). We drinken halverwege thee bij strandpaviljoen Ballum (interessant punt vanuit het oogpunt van kustbeheer).

Aankomst bij een gemeentelijke begraafplaats, met onder meer een aantal oorlogsgraven van het Gemenebest. Daarna bezoeken we nog het kerkhof bij de katholieke kerk van Nes (de dorpen Nes en Buren zijn overwegend katholiek)

18.30 uur vertrek boot (Degenen die dit te laat vinden kunnen de boot van 16.30 uur nemen).

19.30 uur aankomst in Holwerd

Nota bene, bij slecht weer valt vervoer te regelen. Als er veel westen- of zuidwestenwind is, zouden we de fietstocht 'andersom' kunnen maken

Aanmelden voor inlichtingen en opgave (voor 1 september): Wim Vlaanderen, telefoonnummer 038 453 1526 of e-mail: vlaanderenmei@hetnet.nl. Eventueel kunnen deelnemers met elkaar meerijden naar Holwerd

Organisatie de leiding van de excursie is in handen van Jaap Baarsma.

Ook weer Cuypers in Den Dungen

Op zaterdag 26 april 2008 werd in Den Dungen een excursie gehouden. Cees Mertens, die ook regiocoördinator in deze omgeving is, ontving de deelnemers. Na ontvangst met koffie en thee ging het gezelschap richting kerkhof. Dit ligt rond de rooms-katholieke kerk Sint-Jacobus de Meerdere, een Cuyperskerk. Deze kerk werd rond 1500 gesticht in laat-gotische stijl. De uitbreiding van de parochie met het Maaskantje in 1917 had als gevolg dat de kerk te klein werd. Architect Cuypers wist de kerk te behoeden voor de slopershamer. Ze werd in 1927 uitgebreid met twee zijkapellen. Sinds 1969 staat de kerk op de monumentenlijst.

Schansmuur

Wat vooral aanspreekt is het interieur. Het gemetselde kruis en de stergewelven, de massieve pijler en de spitsbogen trekken onmiddellijk de aandacht. De ramen zijn van glas-in-lood, ook zijn er veel beelden te bezichtigen. Deze kerk en het kerkhof zijn omringd door een muur die onlangs is gerestaureerd. In 1842 werd de tegenwoordige 'schansmuur' opgetrokken. Het ijzeren 'hekke' werd in 1871 aangebracht. Cees Mertens gaf uitleg over een monument dat hier staat: een herdenkingssteen voor doodgeborenen. De steenhouwer, Cor van Oosterhuis, vertelde hoe hij die steen gemaakt heeft.

Een aantal zerken is te bewonderen vanwege de symboliek, zoals doodshoofden, slangen en aronskelken. Verder ligt op dit kerkhof een hoog hardstenen monument van de 'Edellachbare Heer Gerardus Godsschalk', die veertig jaar burgemeester van Den Dungen is geweest. Hij stierf in 1886.

Na de bezichtiging van het kerkhof en de kerk ging de groep naar het atelier van steenhouwer Cor van Oosterhuis. Hier is in de buitenlucht de lunch gebruikt. Van Oosterhuis gaf uitleg over verschillende steensoorten en over diverse beelden die hij gemaakt heeft. Na de lunch toog het gezelschap naar de andere begraafplaats in het dorp.

Steensoorten

Hier zagen we veel grafmonumenten van Belgisch hardsteen. Nu wordt er her en der ook wel ander materiaal gebruikt, zoals graniet en marmer. Bovendien staan hier nog veel grote monumenten met kruizen. Er wordt op deze begraafplaats maar incidenteel begraven. De begraafplaats kent ook een algemeen deel en een nieuw islamitisch gedeelte. De Terebinth bedankt Cees Mertens en Cor van Oosterhuis voor de gastvrijheid en de deskundige uitleg.

Gertjan Praas

Van het nieuwe (interim)bestuur

Hele vorige bestuur afgetreden

In de vorige uitgave van dit blad had het bestuur aangegeven in zijn geheel te willen aftreden. Daarmee zou een bijzondere situatie ontstaan. Er valt als het ware een 'gat', omdat de continuïteit met het aantreden van een geheel nieuw bestuur verstoord wordt. Daarnaast lopen er een aantal zaken binnen de vereniging niet goed. De structuur van de geledingen is op de ene plaats goed, maar laat elders te wensen over. Dat behoeft dringend revisie, maar hoe dat alles aan te pakken. Dat verontrustte velen en vervulde hen met zorg. Een groep van die verontruste leden heeft zich ingezet om te proberen een nieuw bestuur samen te stellen. Bij hen staat het doel en het belang van de vereniging absoluut voorop. Zij zijn tot de conclusie gekomen dat er ter overbrugging een interim-bestuur nodig is om deze problemen aan te pakken. Van belang is dat in dat interim-bestuur een aantal personen plaatsnemen met een zakelijke instelling, bedrijfskundige kennis en een duidelijke en liefst langdurige bestuurservaring. Voor mogelijk niet aanwezige funeraire kennis en kunde is voldoende 'know how' in de vereniging aanwezig, zodat zij daar desgewenst een beroep op kunnen doen. Met zorg is gekeken naar wie deze taak op zich zouden kunnen en willen nemen. Alle geledingen zijn hiervoor benaderd, want het is belangrijk dat ook het interim-bestuur breed gedragen wordt. Dat zoeken was best moeizaam, want iedereen is door de huidige situatie behoedzaam geworden en niemand wil dan het voortouw nemen. En de tijd was erg kort.

Toch een voorstel

Voor de Algemene Vergadering (AV) van 5 april jongstleden in Hilversum lag een voorstel om een groep van vier personen als één groep te kiezen. Ieder van hen had zijn deelname afhankelijk gesteld van deelname van de andere drie. Voorwaarde was dus dat ze alle vier gezamenlijk verkozen werden. Uiteindelijk hebben de aanwezige leden met grote meerderheid een interim-bestuur gekozen, dat bestaat uit de heren Harry Arkesteijn (voorzitter), Hans van Selm (secretaris), Paul Stoffels (penningmeester) en Teun Oosterbroek (algemeen bestuurslid). De vergadering werd door de oude voorzitter afgesloten zonder dit nieuwe interim-bestuur de vergadering over te laten nemen en hen de kans te geven zich nog wat nader voor te stellen.

Bijzondere taak en opdracht

Met hun voorstelbrief aan de leden werd door het interim-bestuur tevens een taakopdracht geformuleerd. Kort en bondig werd dit als volgt omschreven: zij krijgen tot taak om in maximaal één jaar in overleg met alle geledingen te komen tot een aangepast beleid en idem structuur van de vereniging. Tevens zal dit interim-bestuur zoeken naar kandidaten voor een nieuw bestuur. Na dat jaar (of liefst eerder) beslist de AV over wijzigingen en stelt een nieuw bestuur aan.

Het interim-bestuur weet zich hierbij gesteund door een aantal leden dat hen wil helpen om het bovenstaande te realiseren. In de zoektocht naar nieuwe bestuursleden zijn veel personen benaderd. Een aantal van hen heeft aangeboden om mee te brainstormen over de toekomst van de vereniging. Er zal gewerkt worden aan een aangepast beleidsplan. Ook zullen de structuur en werkwijze van het regiogebeuren in overleg met de regiocoördinatoren onder de loep genomen worden. Daarnaast moeten ook de gewone bestuurstaken voortgang vinden.

Namens het bestuur,
Paul Stoffels

Het bestuur met van links naar rechts: Teun Oosterbroek (algemeen lid), Hans van Selm (secretaris) en Paul Stoffels (penningmeester). Bij het maken van de foto was voorzitter Harry Arkesteijn in het buitenland

DIGITALE NIEUWSBRIEF

Naast het kwartaalblad *Terebinth* geeft Vereniging De Terebinth een *digitale Nieuwsbrief* uit.
Wilt u deze ontvangen, abonneer u dan via www.terebinth.nl

Het nieuwe bestuur stelt zich voor

Voorzitter Harry Arkesteijn

Hij studeerde filosofie en theologie in Heerlen en Nijmegen. In de jaren zeventig studeerde hij algemene economie aan de universiteit van Tilburg. Vanaf het midden van de jaren zeventig bekleedde hij diverse functies binnen Rabobank Nederland, als management trainer, manager, consultant en senior strateeg. In die hoedanigheid ondersteunde hij afdelingen en lokale banken bij fusie- en veranderingsprocessen.

Sinds enkele jaren is hij met de vut, maar nog actief op vele terreinen als energie, zorg en de onderwijssector. Zo vervult hij het voorzitterschap van twee raden van toezicht, in de zorgsector en in de onderwijssector.

Al vele jaren is hij lid van De Terebinth, nam deel aan meerdere door De Terebinth georganiseerde buitenlandreizen. Met belangstelling en interesse volgt hij de inspanningen van De Terebinth om zorg te dragen voor het culturele erfgoed zoals dat zich laat zien in de begraafcultuur in Nederland en andere landen.

Gezien zijn ervaring als bestuurder en zijn belangstelling voor Terebinth-thema's, wil hij als lid van het interim-bestuur helpen om een visie en strategie voor de toekomst verder vorm te geven.

Harry Arkesteijn

Secretaris Hans van Selm

Hij heeft de Middelbare Tuinbouwschool in Frederiksoord gevolgd, in de vakrichting Boomteelt, waarna hij een aantal jaren in les heeft gegeven op een Lagere Tuinbouwschool in Utrecht en als afdelingschef werkte op een boomkwekerij. Via diverse technische cursussen, waaronder de hoveniersopleiding, werd zijn specialistische bomenkennis in het grootgroen verder uitgebouwd en toegepast. Als cultuurtechnicus werkte hij op de legerplaats Harskamp met het ernaast gelegen schietterrein. De laatste periode bij de Bomenstichting nam zijn kennis over de conditie en samenstelling van vooral monumentaal groen toe. Dit jaar is het veertig jaar geleden dat hij door toedoen van de toenmalige directeur van de tuinbouwschool in contact werd gebracht met de Nederlandse Dendrologische Vereniging (NDV). Hier kwam hij door Wim Vlaanderen in contact met De Terebinth. Op funerair gebied is hij een leek, maar de combinatie met het aanwezige groen doet hem genieten op een begraafplaats.

Voor de vereniging is hij een zeer waardevol lid, onder andere bij inventarisaties.

Op bestuurlijk gebied heeft hij in een aantal commissies van de NDV gezeten. Gezien zijn brede kennis op groengebied en zijn uitgebreide netwerk wil hij als lid van het interim-bestuur helpen om de vereniging weer op koers te brengen.

Penningmeester Paul Stoffels

Hij is in 1943 geboren in Heerlen. Na HBS-b doorliep hij als een van de eersten de HEAO, bedrijfskundige richting. Daarna bekleedde hij ruim tien jaar de functie van organisatieadviseur bij Klijnveld Kraayenhof & Co (thans KPMG) en volgde daar diverse bedrijfsopleidingen. Na anderhalf jaar in eenzelfde functie bij de Nationale Woningraad, werkte hij 22 jaar in diverse functies bij Rabobank Nederland op het gebied van consultancy, logistiek, bedrijfs- en organisatiekunde. Daarnaast bekleedde vele jaren bestuursfuncties bij verenigingen, zowel lokaal als regionaal en landelijk.

Al ruim tien jaar is hij lid van De Terebinth, in eerste instantie passief. Hij nam deel aan enkele buitenlandse reizen van De Terebinth. Zijn zorg gaat uit naar een zinvol voortbestaan van deze vereniging en is bereid zich voorlopig gedurende één jaar daarvoor in te zetten. Daarbij staat het doel van de vereniging voorop, waarbij aanpassingen aan beleid en structuur zijn bijzondere aandacht zullen hebben.

Algemeen bestuurslid Teun Oosterbroek

Hij is in 1939 geboren in Olst en woont nu in Wijhe, aan 'de mooiste rivier in Nederland', namelijk de IJssel. Na zijn middelbare school heeft hij diverse cursussen gevolgd om zich verder te ontplooiën. Het grootste deel van zijn werkzame leven was hij in dienst van een woningbouwvereniging, de laatste jaren als manager.

Op bestuurlijk gebied was en is hij nog steeds actief. Hij is in 1987 lid geworden van De Terebinth omdat hij zeer geïnteresseerd was in begraafplaatsen. Binnen de vereniging is hij lid geweest van de excursiecommissie en heeft hij samen met zijn vrouw Else diverse excursies georganiseerd. Sinds 1999 zijn zij samen regiocoördinator voor Salland en de Achterhoek. Hij heeft besloten om lid te worden van het interim-bestuur omdat hij de vereniging een warm hart toedraagt. Hij hoopt samen met de anderen een zodanige visie te ontwikkelen waar iedereen achterstaat en het schip weer op koers komt te liggen.

Samenvattend verslag Algemene Vergadering 5 april

Tijdens de Algemene Vergadering (AV) op 5 april 2008 in gebouw De Akker in Hilversum zijn 51 leden aanwezig. Ter vergelijking: op 31 maart 2007 waren 37 leden aanwezig. Vijftien personen hadden zich afgemeld.

Voorzitter Willem van Dijk herdenkt de vier leden die tussen 1 april 2007 en 5 april 2008 zijn overleden. Het gaat om de heren Leen Jol, Theo Vermeulen, A.J. Feringa en J.G. Kuitenbrouwer. De leden van de vergadering hielden een minuut stilte in acht.

De voorzitter wijst erop dat, volgens het huishoudelijke reglement, leden die hun contributie nog niet hebben betaald, geen spreek- en stemrecht hebben op de AV. De voorzitter deelt verder mee dat punt 16, behandeling van het beroepschrift tegen het royement volgens artikel 7 lid 4 van de statuten, van de agenda is afgevoerd. Het bestuur en het betrokken lid zijn er, na een moeilijke periode voor beide kanten, in goed overleg uitgekomen.

Kerst en giften

Vlak voor kerst 2007 is bericht van de belastingdienst ontvangen dat de vereniging weer is aangewezen als algemeen nut beogende instelling (ANBI), waardoor giften aan de vereniging fiscaal aftrekbaar zijn. Puck Kooij heeft bij brief een aanbod gedaan om in 2009 een excursie te organiseren in Enschede naar de 'mooiste synagoge van Nederland' en de oude en nieuwe joodse begraafplaats in Enschede, die uiteraard wel op een zondag moet plaatsvinden.

Van de redactie van de reeks Funeraire Cultuur is een brief ontvangen in reactie op het verzoek van de kascontrolecommissie uit 2006 om met de auteurs van de reeks duidelijkere afspraken te maken. Beide kascontrolecommissies laten weten blij te zijn dat vanaf 1 januari 2008 de reeks Funeraire Cultuur zelfstandig verder gaat.

Vervolgens keuren de leden van de vergadering onder dankzegging aan de samenstellers het verslag van de AV op 31 maart 2007 goed.

De leden van de vergadering keuren de financieel verslagen 2006 en 2007 goed en op grond van positieve berichten van de kascontrolecommissies 2006 (Puck Kooij en Teun Oosterbroek) en 2007 (Anita van Breugel en Ekko Woltjer). De leden van de vergadering verlenen het bestuur decharge voor het gevoerde financieel beleid 2006 en 2007. Bij acclamatie is Hans Hagenbeek als plaatsvervangend lid van de kascommissie benoemd. Hij kan desgewenst optreden als een van de leden van de kascontrolecommissie 2008 in 2009 niet kan beraadslagen.

Met de vier voorstellen tot contributieverhoging, bezuiniging en het verwerven van extra inkomsten stemt de vergadering niet in. Dit wordt aan een volgend bestuur overgelaten. Het zittende bestuur waarschuwt dat er nu al een tekort is voor de begroting 2008 en dat dit tekort in 2009 groter kan worden.

Nalatenschap IJzerman

De leden van de vergadering stemmen bij acclamatie in met het voorstel van het bestuur om, gehoord de discussie, het bedrag van uit de nalatenschap van Thijs IJzerman te oormerken en het nieuwe bestuur in de gelegenheid te stellen zich te buigen over de gedane voorstellen.

De leden van de vergadering stemmen, na een toelichting door het bestuur, in met de begroting 2008. De toelichting hield in dat in deze begroting rekening is gehouden met het voorstel tot contributieverhoging, waartoe de leden tijdens de AV van vorig jaar hebben besloten, maar niet met het voorstel zoals dat op de agenda van de vergadering van 5 april staat.

De leden van de vergadering keuren onder dankzegging aan de samenstellers het jaarverslag 2007 van de vereniging goed.

Het zittende bestuur, Willem van Dijk voorzitter, Yt Stoker, algemeen bestuurslid, José Hageman, secretaris en tijdelijk betaalmeesteres, treedt af. Sjon Bos trekt zich terug als kandidaat-bestuurslid.

Van Paul Stoffels en de zijnen is een brief ontvangen over een voorstel voor een interim-bestuur. De beoogde nieuwe bestuursleden, Harry Arkesteijn, Hans van Selm, Teun Oosterbroek en Paul Stoffels, zijn voorgedragen door voldoende leden, waarmee is voldaan aan de statutaire eisen genoemd in artikel 11. Harry Arkesteijn kan vanwege een vakantie op een ander continent niet aanwezig zijn. Aangezien de statuten geen ruimte bieden voor een interim-bestuur en statutair de voorzitter, de secretaris en de penningmeester in functie worden gekozen, heeft de voorzitter de vergadering geschorst voor intern beraad van de beoogde bestuursleden. Na de schorsing zijn tot nieuwe bestuursleden benoemd: Harry Arkesteijn, in de functie van voorzitter, Paul Stoffels, in de functie van penningmeester, Hans van Selm in de functie van secretaris en Teun Oosterbroek als algemeen bestuurslid. Het nieuwe bestuur deelt bij monde van Paul Stoffels mee dat het er alles aan zal doen zo snel mogelijk een AV bijeen te roepen, binnen een jaar, maar liefst deze herfst.

Wim Cappers stelt aan het eind van de vergadering als hoofdredacteur van het tijdschrift Terebinth Liesbeth Vermeulen voor, die sinds december functioneert als eindredacteur van het blad en sinds januari als bureaucoördinator van de vereniging De Terebinth. Voorts verzoekt hij leden die op- en aanmerkingen hadden op het blad of de digitale Nieuwsbrief, met hem contact op te nemen.

Boekeneiling

Bouke Jagt spreekt een dankwoord uit, vergezeld van mooie bloemen, aan het adres van de aftredende bestuursleden Willem van Dijk, José Hageman en Yt Stoker en aspirant bestuurslid Sjon Bos. In een moeilijke periode hebben zij veel werk verzet. Daar zijn de leden van de vergadering zeer erkentelijk voor. De

Het (vorige) bestuur met van links naar rechts José Hageman (secretaris), Willem van Dijk (voorzitter) en Yt Stoker (algemeen bestuurlid)

Leon Bok in actie bij de veiling

aftredende voorzitter spreekt vervolgens ook enige woorden van dank in de richting van José Hageman en Yt Stoker. Hij dankt ook Leon Bok als algemeen adviseur voor diens raad en daad. Om 13.00 uur is de vergadering afgelopen.

Na de lunch is 's middags een boekenveiling gehouden die ruim € 700,- opbracht. Het idee voor de veiling was

van Harrie Boelé. Leon Bok heeft veel tijd en energie in de voorbereiding gestoken en ter plaatse is hij geassisteerd door Jannes Mulder, Yt Stoker en Willem van Dijk.

José Hageman

AGENDA

T/m 15 juni

Fotoserie 'Meneer G.'

Deze fotoserie is een karakterschets van een eenzame dode. Reichert en Kessels combineren beeldfragmenten met driedimensionale objecten die zij aantreffen tijdens een huisbezoek samen met Bureau Uitvaarten van Gemeentewege Amsterdam. De serie is een hedendaags vanitas opgebouwd uit triviale objecten en citaten uit een persoonlijk leven, dat de onverbidelijkheid van tijd en de kwetsbaarheid van menselijke relaties bloot legt. Zie voor meer informatie: www.totzover.nl

1 februari t/m 24 augustus

In Wageningen begraven

Met de expositie 'In Wageningen begraven' sluit museum De Casteelse Poort direct aan bij de toenevende belangstelling in ons land voor rituelen rond de dood. Zie voor meer informatie: www.casteelsepoort.nl

2 februari t/m 31 augustus

Terracotta Leger van Xi'an in Assen

Het Drents Museum te Assen toont veertien originele, levensgrote krijgers uit het beroemde Terracotta Leger van Xi'an. De soldaten zijn afkomstig uit het grafcomplex van de eerste keizer van China die tijdens zijn leven een mausoleum liet bouwen in de buurt van de huidige stad Xi'an. De tentoonstelling maakt deel uit van het grote GoChina! Assen-Groningen-project. Zie

voor meer informatie: www.drentsmuseum.nl

12 april t/m 7 september

Der Alte Mensch

Het Museum für Sepulkralkultur in Kassel heeft een tentoonstelling georganiseerd over de verbeelding van oude mensen in de kunst. Zie voor meer informatie: www.sepulkralmuseum.de

6 september

De Terebinth organiseert een excursie naar Ameland. Voor meer informatie zie pagina 26.

Najaar 2008

De Terebinth organiseert een excursie naar het Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover in Amsterdam, in combinatie met een bezoek aan De Nieuwe Ooster. Meer informatie in de volgende Terebinth en de digitale nieuwsbrief.

16 t/m 18 oktober

Uitvaart Vakbeurs 2008

Van donderdag 16 tot en met zaterdag 18 oktober 2008 vindt in de Evenementenhal in Gorinchem de Uitvaart Vakbeurs 2008 plaats. Deze vierjaarlijkse vakbeurs is hét platform voor de gehele uitvaartbranche. Meer informatie: www.vtu-online.nl
De Terebinth is met een stand vertegenwoordigd. Er worden nog vrijwilligers gevraagd om de stand een halve of hele dag te bemensen.

Thema fotowedstrijd: Religieus Funerair Erfgoed

Het jaar 2008 is op initiatief van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland uitgeroepen tot het Jaar van het Religieus Erfgoed. Het gaat daarbij om kerken, synagogen, kloosters, moskeeën, abdijen en begraafplaatsen. Voor meer informatie, zie www.skkn.nl. Bij begraafplaatsen komt de Terebinth in beeld. Daarom is het thema van de fotowedstrijd van De Terebinth in 2008: Religieus Funerair Erfgoed.

De aandacht willen wij speciaal richten op de vaak anonieme gebouwtjes op de bijzondere (voormalige) joodse, rooms-katholieke en Nederlands-hervormde begraafplaatsen. Ook gebouwen op delen van gemeentelijke begraafplaatsen die voor moslims en andere religieuze groeperingen zijn ingericht, komen in aanmerking. Wij vragen om foto's van een knekelhuisje, grafkapel, metaheerhuisje, wasplaats, arcade, ommuring of poortgebouw zodat die bouwwerkjes vooral niet over het hoofd gezien worden. Dit vaak bedreigde religieuze erfgoed op (voormalige) Nederlands-hervormde, maar vooral rooms-katholieke en joodse begraafplaatsen vormt een onlosmakelijk verband met de godshuizen. Naar ons inzicht verdienen zij ook een plaats in de op te zetten database van religieus erfgoed in Nederland. In 2007 leverde de fotowedstrijd prachtige foto's op van grafstenen en grafmonumenten, waarvan vele behoorden tot het religieus funerair erfgoed. Let op, deze objecten vallen dit jaar buiten de toelatingscriteria voor inzending.

Wij vragen per inzender een foto die voldoet aan de volgende criteria:

- 1: het moet gaan om religieus funerair erfgoed in Nederland
- 2: de focus is onroerend goed, zoals huisjes, kapellen, muren, arcades etcetera
- 3: geen foto van een individuele grafsteen of grafmonument
- 4: inzending voor 1 september 2008 via www.terebinth.nl

Per foto vragen wij naam, adres, e-mail plus in maximaal zestig woorden de vermelding van de locatie en waarom voor deze foto gekozen is. Van onze kant zeggen wij toe

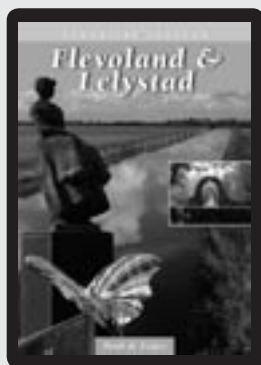
voor medio november 2008 de drie genomineerden via onze site bekend te maken. De foto van de winnaar zal in het decembernummer 2008 van het tijdschrift *Terebinth* worden afgedrukt en de winnaar ontvangt drie boekjes naar keuze uit onze reeks *Funeraire Cultuur*. Van de inzenders vragen wij medewerking om in goed overleg de foto's te mogen gebruiken voor een mogelijk te houden tentoonstelling.

Ter afsluiting nog het volgende. Er zijn (voormalige) kerkelijke begraafplaatsen die binnen een verwoeste of afgebroken kerk liggen. Ook kan een oude toren van een verwoeste kerk op een begraafplaats staan. Allerlei foto's zijn denkbaar die passen binnen de bovengenoemde criteria. Zorg er echter voor dat het funerair én het religieuze aspect van het gefotografeerde object voor de kijker duidelijk is.

De bisschoppelijke kapel op het oude kerkhof van Roermond

Speciale aanbieding Reeks Funeraire Cultuur

**Pakket:
Twee delen
voor € 10,00***
(per stuk € 6)

De Reeks *Funeraire Cultuur* beschrijft bezienswaardige kerkhoven, kapellen, begraafplaatsen, crematoria, hekwerken, grafmonumenten en treurbomen uit het verleden en het heden in Nederland. Vanwege de aandacht in dit nummer voor een begraafplaats in de buurt van Amsterdam en de nabijheid van Flevoland, nu een bundel van deze eerder verschenen boekjes. De *Terebinth* biedt u deze voor een speciale prijs aan.

Amsterdam en Flevoland

* ledenprijs. Niet-ledenprijs € 12,- of € 7 per stuk. Prijs exclusief portokosten.
U kunt de deeltjes bestellen via de website, telefonisch of via de post.
Stichting Publicaties Funeraire Cultuur i.o., Postbus 153, 4100 AD Culemborg, T 0345-521132, www.terebinth.nl

GAST AAN HET WOORD

Verdieping van uitvaart is nodig

Piet van den Akker (1943, sociaal demograaf en socioloog) is een expert op het terrein van terminale zorg, uitvaart en verliesverwerking. Aanleiding voor ons gesprek is zijn recent verschenen boek *De dode nabij*.

Piet van den Akker

Wat versta je onder kwaliteit van de uitvaart?

Nabestaanden hebben verwachtingen van de uitvaart, en de mate waarin deze daaraan voldoet, zegt iets over de kwaliteit. De uitvaart is waar het om draait. Maar let op: wat eraan vooraf gaat, is ook belangrijk. Denk daarbij aan zelf afleggen, thuis opbaren en vooral de wijze waarop het regelgesprek plaatsvindt. Uitvaartverzorgers evalueren na afloop steeds vaker of de uitvaart aan de verwachtingen voldeed en wat blijkt? Het cijfer is steeds negen-komma-zoveel. Ik vind dat je met dat hoge cijfer moet uitkijken. Nabestaanden hebben psychisch weinig ruimte om toe te geven dat de uitvaart niks was. Als je onderzoekt wat deelnemers op afstand van de overledene van de uitvaart vonden, - collega's van het werk bijvoorbeeld -, dan blijkt men wel degelijk kritiek te hebben. Het waarderingcijfer voor de uitvaart hangt mede af van de positie ten aanzien van de overledene.

Bij kritiek op de kwaliteit van de uitvaart, waar moet ik dan aan denken?

In het regelgesprek met de nabestaanden moet de uitvaartverzorger op drie zaken letten. Wie was de overledene en wat betekende hij of zij voor de omgeving? Het derde punt betreft de meer inhoudelijke vraag naar hoe de persoon in het leven stond. Dat gaat dus over levenshouding, levensopvatting en over levensovertuiging in godsdienstige zin. Dit laatste punt krijgt momenteel te weinig aandacht. Door de steeds grotere nadruk op het persoonlijke in de uitvaart en op de actieve rol die nabestaanden willen spelen, dreigt een zekere vervlaking, omdat de aandacht voor de levenshouding kans loopt onder te sneeuwen.

Geef eens voorbeelden?

Vroeger zeiden de nabestaanden tegen de uitvaartondernemer 'doet u maar wat te doen gebruikelijk is'. Het aanbod in de uitvaart bepaalde de vraag. Nu dient de eerste vraag te zijn: 'Wat willen jullie als familie tot uitdrukking brengen?'. Daarbij komen de bekende opties op tafel als fluit spelende kleindochter, gedicht voorlezen, zelf kist dichtdoen, luisteren naar zijn lievelingsmuziek enzovoort. Het verhaal dat hij bijvoorbeeld van fietsen en vissen hield, is dan de rode draad. Ik ben van mening dat meer verdieping van de uitvaart wenselijk en ook goed mogelijk is. Ik heb meegemaakt dat na afloop van de dienst de meegebrachte en verzamelde bloemen onder de mensen werden verdeeld om thuis te verzorgen. Zorgzaamheid was een belangrijke waarde waar de overledene in haar leven voor stond. Bovendien werd de herinnering aan haar levend gehouden.

De uitvaart gaat behalve over afscheid ook over rouwverwerking. Wat vind je daarvan?

Ik spreek liever van verliesverwerking. Ook bij verliesverwerking gaat de inhoud vóór de vorm. De balans tussen het afscheid van de dode en de aandacht voor de nabestaanden is in vergelijking met vroeger verbeterd. Verlies, boosheid, verdriet en dankbaarheid, steeds vaker spreken de achterblijvers over hun gevoelens. Ik hoorde het verhaal dat bij de uitvaart van een echtgenoot twee linten werden uitgelegd: een blauw lint symboliseerde de levensloop van de overledene, een rood lint was symbool van de liefde tussen de echtelieden. Aan het einde van de dienst werd de weduwe uitgenodigd het blauwe lint door te knippen. Het rode werd intact gelaten. Zo werd uitgebeeld dat de liefde tussen deze man en vrouw reikte tot over de grenzen van de dood heen. Ik vind dat een mooie symbolische handeling vol betekenis.

Jannes H. Mulder

Colofon

Terebinth

Jaargang XXII nummer 2

Juni 2008

ISSN: 1382-5259

Tijdschrift voor Funeraire Cultuur, uitgave van Vereniging de Terebinth. Verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement

Het abonnement kost personen € 21,50, elke huisgenoot € 9,- en organisaties € 66,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 21,50. Contributie overmaken op gironummer 335536 van Vereniging De Terebinth te Rheden. Na 1 juli is de helft van het bedrag verschuldigd. Van 1 december tot het einde van het jaar gratis. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij voor 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen bij het Terebinthbureau. Losse nummers van Terebinth kosten € 4,00 per exemplaar, dit is inclusief verzendkosten.

Bestuur

Harry Arkesteijn (voorzitter), 040-2070635, arkesta@xs4all.nl; Hans van Selm (secretaris), 0318-456723, hvselm@tiscali.nl; Paul Stoffels (penningmeester), 0499-391044, phmstoffels@gmail.com; Teun Oosterbroek (algemeen bestuurslid) 0570-522060, teun.oosterbroek@hetnet.nl

Bureau- en redactieadres

Liesbeth Vermeulen, Kantershof 372, 1104 GV Amsterdam, 020-7728853 bureau@terebinth.nl. Ook voor advertenties en inlegvellen.

Website

www.terebinth.nl

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen, Rita Hulsmans, Bouke Jagt, Jannes H. Mulder, Bert Pierik (fotoredacteur), Liesbeth Vermeulen (eindredacteur).

Kopij

De inleverdata van kopij in 2008 zijn: medio juni en medio oktober. De nummers verschijnen op 1 maart, 1 juni, 1 september en 1 december.

Copyright

Overnemen van artikelen en foto's alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie.

Fotoverantwoording

Bert Pierik (17, 19, 31), Wim Cappers (18, 30), Liesbeth Vermeulen (20, 21, 27), Rita Hulsmans (24,25), Wim Vlaanderen (26), Harry Arkesteijn (28), Piet van den Akker (32)

Opmaak, druk en verzending

Uitgeverij Ger Guijjs, Rotterdam